
WSCHODNI ROCZNIK HUMANISTYCZNY
TOM XVI (2019), №3
s. 151-167
doi: 10.36121/kjakimowicz.16.2019.3.151

Kamil Jakimowicz
(Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej)
ORCID 0000-0001-8529-1983

Komisja Porządkowa Cywilno-Wojskowa Ziemi Lubelskiej i Powiatu Urzędowskiego jako instytucja administracyjno-samorządowa

Streszczenie: Celem artykułu jest analiza form organizacyjnych, obsady personalnej oraz uwarunkowań społeczno-politycznych działalności Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej Ziemi Lubelskiej i Powiatu Urzędowskiego, powołanej podczas Sejmu Czteroletniego i aktywnej od lutego 1790 r. W tekście wskazuję na genezę instytucji, jej kompetencje, procedury związane z wyborem komisarzy, rotacje jakie zachodziły w tym gremium podczas przeszło dwóch lat istnienia Komisji. W kolejnej części dokonuję analizy metod pracy przyjętych przez lubelskich komisarzy i określonych w stosownej ordynacji.

Słowa kluczowe: Komisja Porządkowa Cywilno-Wojskowa Ziemi Lubelskiej i Powiatu Urzędowskiego, Sejm Czteroletni, administracja, reformy, Lublin, XVIII wiek

Civil-Military Order Commission of the Lublin Region and the District of Urzędów as an administrative and self-government institution

Annotation: The aim of the article is to analyze organizational forms, staffing and socio-political conditions of the activities of the Civil and Military Order Committee of the Lublin Region and Urzedow County, established during the Great Sejm and active from February 1790. In this article, I point to the genesis of the institution, competences, procedures related to the choice of commissioners, rotations that took place in this committee during more than two years of the Committee's existence. An important element is the analysis of working methods adopted by the Lublin commissioners and specified in the relevant ordinance.

Keywords: The Civil and Military Order Committee of the Lublin Region and Urzedow County, Great Sejm, administration, reforms, Lublin, XVIII century

Комиссия учредительная военно-гражданская Люблинской земли и уржендовского уезда как институт административный и самоуправления

Аннотация: Целью данной статьи является анализ организационных форм, штатного

расписания и социально-политических условий Комиссии по военно-гражданскому заказу Люблинской земли и Уржендовского Повята, созданной во время четырехлетнего сейма и действующей с февраля 1790 года. В тексте Автор указывает на генезис учреждения, его компетенции и процедуры, связанные с выборами членов Комиссии, ротации, имевшие место в этом органе в течение двух лет существования Комиссии. В следующей части Автор анализирует методы работы, принятые Люблинскими комиссарами и указанные в соответствующем постановлении.

Ключевые слова: Комиссия по военно-гражданскому заказу Люблинской земли и Уржендовского Повята, Четырехлетний сейм, администрация, реформы, Люблин, 18 век.

1. Wstęp

Komisje Porządkowe Cywilno-Wojskowe (dalej: KPCW) nie budziły dotychczas szerszego zainteresowania historyków. Jako pierwszy, jeszcze w XIX w., więcej uwagi poświęcił im uznany badacz czasów stanisławowskich Tadeusz Korzon¹. Spośród nowszych prac dobre wprowadzenie w specyfikę ich funkcjonowania dają teksty Łukasza Kądziała² oraz Wojciecha Szaja³. Szerokie możliwości porównawcze umożliwiają monograficzne ujęcie tematu KPCW przez Jerzego Gordziejewa, który badał komisje istniejące w Wielkim Księstwie Litewskim, a posiadające bardzo zbliżone podstawy prawne do tych z obszaru Korony⁴. Istnieją również nieliczne prace poświęcone określonym aspektom działalności KPCW. W odniesieniu do prowadzonego werbunku do armii koronnej wartościowa pozostaje monografia Leona Ratajczyka⁵. Podobne znaczenie w zakresie aktywności na rzecz poprawy opieki zdrowotnej wykonywanej przez komisje cywilno-wojskowe mają badania Tadeusza Srogosza⁶. Formy organizacyjne, skład osobowy oraz aktywność lubelskiej KPCW, podobnie jak pozostałych instytucji z obszaru Korony, nie znalazła dotychczas szerszego zainteresowania wśród historyków. Wyjątkiem jest powstała jeszcze przed II wojną światową praca J. Kermisza, który jednak nie wykorzystał całego materiału źródłowego odnoszącego się do badanej instytucji, a wnioski oparł przede wszystkim na dziuryszu czynności KPCW Ziemi Lubelskiej i Powiatu Urzędowskiego⁷.

¹ T. Korzon, *Komisje Porządkowe cywilno-wojskowe wojewódzkie i powiatowe w latach 1790-1792*, „Ate-neum”, 1882, t. 7, z. 3, s. 427-455.

² Ł. Kądziała, *Reformy administracji lokalnej podczas Sejmu Czteroletniego*, [w:] Tenże, *Od konstytucji do insurekcji. Studia nad dziejami Rzeczypospolitej w latach 1791-1794*, red. W. Kriegseisen, Warszawa 2011, s. 42-55.

³ W. Szaj, *Organizacja i działalność administracyjna wielkopolskich Komisji Porządkowych Cywilno-Wojskowych (1789-1792)*, „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza”, 1976, t. 12, z. 1 (23), s. 85-102.

⁴ J. Gordziejew, *Komisje Porządkowe Cywilno-Wojskowe w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie Sejmu Czteroletniego (1789-1792)*, Kraków 2010.

⁵ L. Ratajczyk, *Wojsko i obronność Rzeczypospolitej 1788-1792*, Warszawa 1975.

⁶ T. Srogosz, *Między sejmem rządzącym a inicjatywami własnymi. Działalność Komisji Porządkowych Cywilno-Wojskowych w opiece społecznej i zdrowotnej do czerwca 1791 r.*, [w:] *Między Lwowem a Wrocławiem. Księga jubileuszowa profesora Krystyna Matwijowskiego*, red. B. Rok, J. Maroń, Toruń 2006, s. 693-704.

⁷ J. Kermisz, *Lublin i lubelskie w ostatnich latach Rzeczypospolitej (1788-1794)*, t. 1 – *W czasie Sejmu Wielkiego i wojny polsko-rosyjskiej 1792 r. oraz pod rządami targowicko-grodzińskimi*, Lublin 1939.

W tej sytuacji celowym wydaje się podjęcie badań nad jej organizacją oraz obasadą personalną, co pozwoli na zrozumienie specyfiki funkcjonowania KPCW jako instytucji o charakterze administracyjno-samorządowym. Określenie postaw światopoglądowych członków lubelskiej KPCW, dokonanie analizy stosowanych metod pracy, zakresu współdziałania z magistratem oraz instytucjami centralnymi, powinny stanowić nie tylko przyczynek do badań nad praktyką funkcjonowania Komisji, ale również pozwolić na zrozumienie podstaw podejmowanych decyzji. Istotne jest ich znaczenie w kontekście komparatystycznym, ponieważ dotychczas nie ustalono przyczyn różnic w działaniu poszczególnych KPCW koronnych, chociaż wszystkie pracowały na podstawie tej samej konstytucji sejmowej.

2. Rezultaty badań

a) Geneza

Pierwszy rok Sejmu Czteroletniego przyniósł szereg zmian w systemie administracyjnym Rzeczypospolitej. W styczniu 1789 r. zniesiona została Rada Nieustająca, której departamenty stosunkowo sprawnie realizowały funkcje kolegialnych organów zarządu państwem, ale przez stronnictwo patriotyczne, dominujące w tym okresie w ławach poselskich, postrzegana była jako narzucona siłą przez Rosję w trakcie sejmów rozbiorowych⁸. Jednocześnie świadomość słabości militarnej Rzeczypospolitej przyczyniła się do podjęcia uchwały o zwiększeniu liczby wojska do 100 tys. żołnierzy⁹. Praktyczna realizacja tego zamiaru wiązała się z koniecznością przeprowadzenia werbunku na szeroką skalę, zapewnienia odpowiedniego wyposażenia dla rozbudowanej armii, zaopatrzenia żywnościowego, uporządkowania stosunków z ludnością cywilną oraz usprawnienia systemu podatkowego¹⁰. Wszystko to wymagało orientacji w stosunkach gospodarczych i ludnościowych na poziomie powiatów, co zapewnić mogło stworzenie administracji terytorialnej podporządkowanej władzom centralnym. Potrzeba reform w tym zakresie wynikała nie tylko z nowej sytuacji politycznej i zmian wprowadzanych w początku Sejmu Czteroletniego. Pierwsze projekty przedstawiano już w czasach saskich, a w drugiej połowie XVIII w. w Rzeczypospolitej coraz większym zainteresowaniem cieszyły się popularne w ówczesnej Europie poglądy policystyczne¹¹.

Dyskusję na temat konieczności powołania nowych instytucji szczebla lokalnego kontynuowano podczas Sejmu Czteroletniego. W lutym 1789 r. jako pierwszy sprawę podjął podskarbi wielki litewski, Stanisław Poniatowski, który zaproponował powołanie komisji porządkowych rozstrzygających spory między wojskiem, a ludnością cywilną¹². Inną koncepcję zgłosił Ludwik Karśnicki postulując konieczność zorganizowania

⁸ A. Czaja, *Między tronem, buławą a dworem petersburskim. Z dziejów Rady Nieustającej 1786-1789*, Warszawa 1988, s. 96-130; J. Wojakowski, *Straż Praw*, Warszawa 1982, s. 34.

⁹ L. Ratajczyk, *dz. cyt.*, s. 66.

¹⁰ Powiększenie około 18 tys. armii do 100 tys. w krótkim okresie czasowym było w praktyce nie do wykonania, W. Kalinka, *Sejm Czteroletni*, t. 1, Warszawa 1991, s. 151; Zdawali sobie z tego sprawę posłowie i niebawem podjęli decyzję o redukcji etatu w wojsku do 60 tys., co udało się osiągnąć do wybuchu wojny z Rosją w 1792 r., J. Kowecki, „*Król z narodem...*”. *Stanisław August na Sejmie Czteroletnim*, [w:] *Stanisław August i jego Rzeczpospolita. Dramat państwa, odrodzenie narodu. Materiały z wykładów*, red. A. Sołtys, Z. Zielińskiej, Warszawa 2013, s. 251.

¹¹ J. Malec, *Polska myśl administracyjna XVIII wieku*, Kraków 2008, s. 35, 143-146.

¹² J. Gordziejew, *dz. cyt.*, s. 20.

administracji lokalnej opartej na 42 komisjach wojewódzkich z kompetencjami obejmującymi zagadnienia policyjne oraz gospodarcze¹³. We wrześniu 1789 r. za sprawą Deputacji do złożenia projektów do nowej formy rządu opublikowany został druk pt. „Komisje wojewódzkie”. Nowe instytucje miały monitorować sytuację w terenie i informować władze centralne o kwestiach związanych z systemami metrycznymi, stanem traktów komunikacyjnych, bezpieczeństwem wewnętrznym oraz konfliktach cywilno-wojskowych. Projekt przewidywał możliwość wykonywania przez nowe organy jedynie zarządzeń instytucji centralnych¹⁴. Planowano również utworzenie komisji powiatowych, ale szeroki zakres ich kompetencji, na które składały się kwestie sądownicze, edukacyjne, skarbowe, wojskowe oraz policyjne¹⁵, wskazuje, że były one planowane w opozycji do komisji wojewódzkich, a nie jako niższy szczebel administracji terytorialnej.

Ze względu na konieczność realizacji uchwał podjętych w pierwszej połowie 1789 r. dotyczących werbunku oraz spraw podatkowych, w maju, czyli w czasie kiedy stale trwała dyskusja nad ostatecznym kształtem instytucji zarządu lokalnego, powołano komisarzy wojewódzkich do przeprowadzenia lustracji dóbr dziedzicznych oraz królewskich¹⁶. Zastąpienie działających doraźnie komisarzy stałym aparatem administracyjnym stało się możliwe dopiero w 1790 r. Doszło do tego na skutek inicjatywy posłów litewskich, Tomasza Wawrzeckiego oraz Michała Bernowicza, którzy w listopadzie 1789 r. złożyli projekt ustanowienia Komisji Porządkowych Cywilno-Wojskowych. Dla Wielkiego Księstwa Litewskiego został on przyjęty na sesji prowincjonalnej odbytej 17 listopada¹⁷, a następnie po krótkich dyskusjach i niewielkich modyfikacjach, 15 grudnia analogiczną konstytucję uchwalono dla Korony Królestwa Polskiego¹⁸.

b) Kompetencje

Intencją ustawodawców było stworzenie czterdziestu trzech KPCW dla Korony (20 dla Małopolski, 10 dla Wielkopolski oraz 13 dla Księstwa mazowieckiego). Ich zakres terytorialny był niejednolity i obejmował różne jednostki administracyjne. W skład

¹³ Pod pojęciem „policji” w owym czasie rozumiano administrację obejmującą zagadnienia związane z religią, zdrowiem, nauką, handlem, szpitalnictwem, rozbudową miast, a także bezpieczeństwem publicznym (koncepcja Nicolasa Delamare znana w Rzeczypospolitej), A. Zahorski, *Centralne instytucje policyjne w Polsce w dobie rozbiorów*, Warszawa 1959, s. 23-24. Stąd też w szczegółach projekt L. Karśnickiego określał, że komisje wojewódzkie miałyby kontrolować prace przy remontach dróg, mostów, rozmieszczaniu słupów granicznych, nadzorować działania przeciwpożarowe, funkcjonowanie szpitali, szkół, drukarni, stać na straży bezpieczeństwa wewnętrznego oraz uczestniczyć w przekształcaniach przestrzeni miejskiej, J. Malec, *dz. cyt.*, s. 124.

¹⁴ J. Gordziejew, *dz. cyt.*, s. 22.

¹⁵ J. Malec, *dz. cyt.*, s. 125.

¹⁶ Wykonywali oni również niektóre rozporządzenia Komisji Skarbowej.

¹⁷ *Komisje wojewódzkie i powiatowe w Wielkim Księstwie Litewskim*, Volumina Legum (dalej: VL), t. 9, wyd. Akademia Umiejętności, Kraków 1889, s. 136; A. Stroynowski, „*Wieczory sejmowe*”. *Studia nad dziejami parlamentaryzmu w epoce stanisławowskiej*, Częstochowa 2013, s. 115.

¹⁸ *Komisje porządkowe cywilno-wojskowe, województw, ziem i powiatów w Koronie*, VL, t. 9, s. 146; Projekt konstytucji o KPCW dla Korony wniesiono 24 listopada, co miało być pewnego rodzaju prezentem z okazji przypadającej na 25 listopada rocznicy koronacji Stanisława Augusta, gorąco popierającego inicjatywę powołania nowych instytucji administracji terytorialnej, zob. W. Kalinka, *dz. cyt.*, s. 441; T. Korzon, *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta: badania historyczne ze stanowiska ekonomicznego i administracyjnego*, t. 5, Kraków 1897, s. 196-198; Błędnie datę przyjęcia konstytucji o KPCW koronnych, myląc ją z terminem przedstawienia projektu, podaje J. Kermisz, *dz. cyt.*, s. 14.

poszczególnych komisji małopolskich i mazowieckich wchodziły ziemie i powiaty, natomiast wielkopolskie z założenia obejmowały tamtejsze województwa¹⁹. Nie rzutowało to jednak na zakres ich kompetencji. Siedziby nowych instytucji szczebla lokalnego miały mieścić się w miastach stołecznych. W ten sposób Lublin wyznaczono na miejsce posiedzeń Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej Ziemi Lubelskiej i Powiatu Urzędowskiego²⁰.

Konstytucja ustawiająca komisje określała zakres ich kompetencji. Zasadniczo powierzone im obowiązki podzielono na dwie płaszczyzny: „materie cywilno-wojskowe” oraz „materie ekonomiczne wojewódzkie”. Pierwsza grupa obejmowała: a) planowanie kwaterowania wojsk w podległych KPCW powiatach, ziemiach oraz województwach; b) tworzenie dogodnych warunków dla oddziałów stacjonujących w przydzielonych im miejscach; c) działania na rzecz zapewnienia bezpieczeństwa publicznego danego obszaru terytorialnego; d) zwalczanie włóczęgów oraz żebraków; e) udział w procesie przygotowywania planowanego werbunku, a następnie nadzorowanie jego przebiegu w terenie²¹; f) organizację i zaopatrywanie magazynów żywnościowych dla wojska; g) informowanie o cenach towarów niezbędnych dla utrzymania armii; h) działania na rzecz zapewnienia podwód do transportu żywności oraz chorych żołnierzy, a także stworzenia warunków ułatwiających ich egzystencję w czasie przemarszów i stacjonowania wojska; i) rozpatrywanie konfliktów między armią a ludnością cywilną ze szczególnym zastrzeżeniem, że zadaniem komisarzy jest czuwanie, aby żołnierze nie byli uciążliwi dla mieszkańców Rzeczypospolitej²².

Druga grupa obowiązków przydzielonych dla KPCW obejmowała: a) konieczność podjęcia współpracy z plebanami, którzy co roku mieli składać metryki urodzin, chrztów oraz zgonów potrzebne do opracowania statystyki ilości i przyrostu ludności; b) współpracę w tym samym zakresie z magistratami w celu pozyskania analogicznych informacji odnoszących się do Żydów, Tatarów, Karaimów, a także osób innych wyznań i narodowości; c) udział w procesie poboru podatku oraz wypłaty żołdu dla wojska; d) opracowywanie raportów o sytuacji gospodarczej poszczególnych obszarów terytorialnych i ewentualnych możliwościach jej poprawy; e) przygotowywanie pomysłów na zapobieganie klęskom głodu, zarazy bydła i nieurodzaju; f) ułatwianie transportu towarów i przemarszów wojska drogami publicznymi oraz przeprawami rzecznyymi poprzez udział w pracach nad rozbudową i remontami najważniejszych arterii komunikacyjnych; g) protegowanie kupców, którym z różnych powodów skonfiskowane zostały towary w trakcie podróży; h) lustrację punktów poboru myt i ceł w celu ustalenia zasadności dalszego funkcjonowania poszczególnych z nich; i) opracowywa-

¹⁹ Później dochodziło do zmian w tym zakresie. Sama konstytucja zastrzegła możliwość łączenia komisji w obrębie województwa, a w przypadku wielkopolskich podziałów i zwiększenia ich liczby, *Komisje porządkowe cywilno-wojskowe, województw, ziem i powiatów w Koronie*, VL, t. 9, s. 148; Już w lutym 1790 r. podjęto decyzję o podziale KPCW województwa podlaskiego, ziemi drohickej i mielnickiej, wyodrębniając z niej KPCW ziemi mielnickiej, *Wyłączenie komisji wojskowo-cywilnej dla ziemi mielnickiej*, VL, t. 9, s. 160.

²⁰ Obok niej w obrębie województwa lubelskiego funkcjonowała również Komisja Porządkowa Cywilno-Wojskowa ziemi łukowskiej z siedzibą w Łukowie, *Komisje porządkowe cywilno-wojskowe, województw, ziem i powiatów w Koronie*, VL, t. 9, s. 147.

²¹ Kompetencje KPCW w tym zakresie precyzowała konstytucja sejmowa z grudnia 1789 r. pt. *Sposób dawania rekrutów w Koronie i Wielkim Xięstwie Litewskim*, VL, t. 9, s. 143-145.

²² *Komisje porządkowe cywilno-wojskowe, województw, ziem i powiatów w Koronie*, VL, t. 9, s. 149-153.

nie raportów dotyczących możliwości pozyskania bogactw mineralnych na obszarach podległych KPCW, oceny potencjału rozbudowy i tworzenia nowych kopalni, fabryk, warsztatów rzemieślniczych, ze szczególnym uwzględnieniem tych służących wojsku; j) podjęcie działań zmierzających do rozbudowy sieci szkół parafialnych; k) rozwijanie opieki społecznej poprzez kontrolę i reorganizację zasad funkcjonowania szpitali²³.

Zakres uprawnień KPCW był bardzo szeroki i dotyczył wielu różnych sfer funkcjonowania społeczeństwa Rzeczypospolitej. Ustanawiające je prawo opracowano w duchu idei postępu, humanitaryzmu akcentującego znaczenie opieki społecznej, a także z troską o rozwój gospodarczy kraju. Zastrzeżono przy tym, że KPCW „derogare nie powinny nigdzie, ani w niczym prawom najwyższych magistratur”²⁴. Jednocześnie konstytucja ustanawiająca nowe instytucje nie precyzowała ich miejsca w strukturze administracyjnej Rzeczypospolitej. W pewnym stopniu wynikało to z obaw konserwatywnej części szlachty przed wzmocnieniem władzy centralnej, co mogłoby stać się konsekwencją ścisłego podporządkowania jej instytucji zarządu terytorialnego²⁵. Wspomniane wcześniej projekty zakładały takie rozwiązanie, lecz nie zostały uwzględnione przy opracowywaniu prawa powołującego KPCW. W konstytucji wskazywano jedynie na konieczność „znoszenia się” komisarzy porządkowych z Komisją Wojskową w kwestiach dotyczących kwaterowania, zaopatrzenia oraz dyslokacji oddziałów znajdujących się na obszarze podlegającym danej KPCW²⁶. Podobnie nowe instytucje miały „uwiadamiać” i „dokładnie donosić” Komisji Skarbowej o sytuacji gospodarczej i ludnościowej w terenie²⁷. Drugim czynnikiem był brak sprecyzowanego i konkretnego programu reform stronnictwa patriotycznego, co sprawiło, że po likwidacji Rady Nieustającej, długo nie powołano instytucji mogącej przejąć kompetencje Departamentu Policji. Ten natomiast był kluczowy w procesie decyzyjnym odnoszącym się do szeregu kwestii wchodzących w zakres uprawnień KPCW.

Zależności między nowymi instytucjami administracji terytorialnej, a Komisją Policji określono w konstytucji sejmowej powołującej ostatnie brakujące ogniwo władz centralnych, co nastąpiło dopiero 20 czerwca 1791 r.²⁸ Kierunek zmian wyznaczono już wcześniej, a zapowiedzią stało się przyjęte 21 kwietnia 1791 r. tzw. prawo o miastach, w którym określono płaszczyzny podporządkowania magistratów miast wolnych przyszłej Komisji Policji. Ustalono, że będą one miały obowiązek składania raportów z prowadzonej działalności i podlegały w sprawach dotyczących organizacji zarządu wewnętrznego, przede wszystkim dochodów miejskich²⁹. Postanowienia te sprecyzowano w konstytucji o Komisji Policji Obojga Narodów. Potwierdzono podporządkowanie magistratów miast wolnych nowej instytucji władz centralnych. Zadania Komisji Policji w tym kontekście ogniskowały się wokół kwestii związanych z wdrażaniem nowych

²³ Tamże, s. 153-156.

²⁴ Tamże, s. 148.

²⁵ Rozwiązanie takie powszechnie stosowano wówczas w europejskich monarchiach absolutnych. Zwracał już na to uwagę Ł. Kądziała, *dz. cyt.*, s. 45.

²⁶ *Komisje porządkowe cywilno-wojskowe, województw, ziem i powiatów w Koronie*, VL, t. 9, s. 149, 152, 153.

²⁷ Tamże, s. 155.

²⁸ *Komisja Policji*, VL, t. 9, s. 277-287.

²⁹ *Miasta nasze królewskie wolne w państwach Rzeczypospolitej*, VL, t. 9, s. 219.

podziałów administracyjnych w miastach³⁰, brukowaniem ulic, prowadzeniem racjonalnej zabudowy, funkcjonowaniem cechów rzemieślniczych, powoływaniem teatrów, dbaniem o czystość, przestrzeganiem przepisów przeciwpożarowych i bezpieczeństwa publicznego, nadzorowaniem lekarzy i aptekarzy, kontrolą finansów miejskich oraz miar i wagi³¹. Ponadto Komisji Policji w odniesieniu do wszelkiego rodzaju dóbr podporządkowano szpitale, sprawy dotyczące rzek, grobel, mostów i traktów publicznych³². W ten sposób znaczna część dotychczasowych uprawnień KPCW, a szczególnie tych stanowiących potencjalne płaszczyzny współpracy z miastami, znalazła się w gestii Komisji Policji. Ta miała również możliwość kontrolowania prac prowadzonych przez komisarzy cywilno-wojskowych, wydawania im zarządzeń oraz domagania się raportów, w zakresie tych dziedzin życia, które wchodziły w jej kompetencje³³.

W praktycznej działalności Komisja Policji od początku przypominała KPCW, że „miasta wolne Rzeczypospolitej są jej rządóm i rozkazóm właściwie podległe, przeto co Komisja Policji przez Komisje Porządkowe Cywilno-Wojskowe dziedzicom w sposobie rady tylko i ostrzeżenia przedkłada, toż samo szlachetnym magistratom i urzędóm miast wolnych Rzeczypospolitej jak najmocniej zaleca”³⁴. Oznaczało to znaczne ograniczenie możliwości wykonywania obowiązków powierzonych KPCW w konstytucji sejmowej z listopada 1789 r. Nie wszyscy komisarze cywilno-wojskowi akceptowali taki stan rzeczy, nadal ingerując w funkcjonowanie miast wolnych³⁵. Podobnie było w Lublinie, gdzie po ustanowieniu Komisji Policji i poinformowaniu o tym fakcie miejscowej KPCW, ta w dalszym ciągu wydawała rezolucje z poleceniami dla magistratu³⁶. W skrajnych przypadkach władze Lublina wysyłały do Komisji Policji protesty przeciwko zaistniałej sytuacji³⁷. Prawne uzależnienie od czerwca 1791 r. KPCW od Komisji Policji, sprawiło, że instytucje lokalne, działające od momentu powstania na zasadzie samorządu przybrały charakter administracyjno-samorządowy³⁸.

³⁰ W zależności od liczby posesjonatów miasta wolne dzielono na cyrkule oraz dozory. W Lublinie jesienią 1791 r. ustanowiono dwa cyrkule, a w kwietniu 1792 r. zapadła decyzja o podzieleniu miasta wraz z jurydykami włączonymi w zakres władzy magistratu na dziewięć dozorów. Szerzej na ten temat: K. Jakimowicz, *Lublin w dobie egzekucji „prawa o miastach”. Reakcja społeczeństwa i władz miasta oraz okoliczności przeprowadzenia wyborów wydziałowych w sierpniu 1791 r.*, „Kolo Historii. Czasopismo afiliowane z Instytutem Historii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie”, 2013, t. 13, s. 90-91; Szczegółowy opis podziału Lublina na dozory: Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Księgi miasta Lublina (dalej: KML), Consularia (dalej: Consul.), 253, s. 8v-9.

³¹ *Komisja Policji*, VL, t. 9, s. 280-281, 282 (V. Co do władzy i obowiązków komisji względem bezpieczeństwa i spokojności szczególnej miast wolnych Rzeczypospolitej oraz VII. Co do władzy i obowiązków komisji względem wygody szczególnej miast Rzeczypospolitej).

³² Tamże, s. 281 (VI. Co do władzy i obowiązków komisji względem wygody ogólnej całego kraju).

³³ Uniwersał Komisji Policji do KPCW w Koronie i Wielkim Księstwie Litewskim z 12 lipca 1791 r., Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), Archiwum Królestwa Polskiego (dalej: AKP), 149, k. 16v-17; AKP, 232, k. 12-13v.

³⁴ AGAD, AKP, 151, k. 5.

³⁵ J. Gordziejew, *dz. cyt.*, s. 39; A. Zahorski, *dz. cyt.*, s. 147.

³⁶ APL, Komisje cywilno-wojskowe lubelskie (dalej: KCWL), 3, k. 79-142v.

³⁷ Magistrat wskazywał przy tym, że „prawo dozór wszelkiej policji w miastach magistratom polecilo”, zwracając w maju 1792 r. uwagę, że w Lublinie w kwestie te stale ingeruje Trybunał Koronny oraz KPCW, APL, KML Consul, 253, k. 28.

³⁸ H. Izdebski, *Historia administracji*, Warszawa 1997, s. 57; T. Srogosz, *Nowożytnie lokalne organy administracyjno-samorządowe na ukraińskich terenach Rzeczypospolitej w okresie panowania Stanisława Augusta*

c) Skład osobowy

Komisje cywilno-wojskowe pomyślane zostały jako organy kolegialne. Ich skład miało tworzyć 16 osób wybranych ze szlachty oraz 3 przedstawiciele duchowieństwa³⁹. Przewidywano również udział 1 komisarza wojskowego, a w kwietniu 1791 r. dopuszczono możliwość włączenia 3 komisarzy z miast. Nie musieli to być jednak mieszczanie, ponieważ etaty te mogła wypełnić szlachta posiadająca posesje dziedziczne na obszarze miasta podlegającego KPCW⁴⁰. Liczebność komisji, od momentu ustanowienia w grudniu 1789 r. do kwietnia 1791 r. wynosiła więc 20 osób, natomiast w późniejszym okresie mogła wzrosnąć do 23 osób.

Funkcję komisarza zaplanowano jako kadencyjną. Przedstawiciele szlachty mieli być wybierani na okres 2 lat na sejmikach elekcyjnych odbywających się zawsze dzień po zakończonych sejmikach poselskich. Kryterium, jakie musieli spełnić kandydaci do komisji, było posiadanie posesji dziedzicznej lub zastawnej. Przynajmniej jeden z nich powinien pozostawać senatorem. Żaden komisarz nie mógł posiadać stopni wojskowych, pełnić służby i być karany sędownie lub znajdować się pod kondemnata. Osoba ubiegająca się o elekcję powinna osobiście uczestniczyć w sejmiku, a wybór nieobecnych możliwy stawał się jedynie w sytuacji, kiedy brakowało chętnych kandydatów⁴¹. Przewidziano, że jeśli wskazana zostanie osoba niebiorąca udziału w sejmiku, a następnie ta nie wyrazi woli przystąpienia do prac w KPCW, komisarze sami będą mogli wybrać innego szlachcica. Podobną procedurę przewidziano w przypadku śmierci komisarza w trakcie pełnienia urzędu. Pomyślano również o zapewnieniu ciągłości działań, w związku z czym 6 osób z pierwszego składu komisji, po upływie ich kadencji miało pozostać w kolegium na kolejne 2 lata. Wbrew tendencjom dominującym w myśli administracyjnej XVIII w., a zgodnie z poglądami republikańskimi, zastrzeżono, że członkostwo w KPCW jest bezpłatne⁴². Elekcja komisarzy świeckich i duchownych odbywała się na sejmiku, natomiast komisarza wojskowego miała wskazać Komisja Wojskowa⁴³.

Skład osobowy lubelskiej KPCW wyłoniono 8 lutego 1790 r. podczas zgromadzenia szlachty województwa lubelskiego. Do grona komisarzy świeckich wybrano następujące osoby: Kajetan Hryniewiecki wojewoda lubelski (senator), Andrzej Koźmian sędzia ziemski lubelski, Tomasz Dłuski podkomorzy lubelski, Jędrzej Mikołaj Trzeciński podsedek ziemski lubelski, Józef Raszowski podstoli lubelski, Stanisław Trzeciński cześnik i wicestarosta lubelski, J. Janiszewski pisarz ziemski lubelski, Józef Jezierski łowczy lubelski, Jan Kanty Kuszaba Nieprzecki podczaszy powiatu urzędowskiego, Kajetan Leszczyc Skarszewski podstoli powiatu urzędowskiego i pisarz grodzki lubelski, Jacek Wierzbicki cześnik urzędowski, Karol Lipski miecznik urzędowski, Józef Suffczyński starosta depułycki, Raymund Wybranowski podwojewodzi urzędowski, Franciszek Grabowski miecznik przasnyski oraz Antoni Radziwiń-

Poniatowskiego, [w:] Urzędy państwowe, organy samorządowe i kościelne oraz ich kancelarie na polsko-ruskim pograniczu kulturowym i etnicznym w okresie od XV do XIX wieku, red. H. Gmiterek, J. Łosowski, Kraków 2010, s. 206.

³⁹ *Komisje porządkowe cywilno-wojskowe, województw, ziem i powiatów w Koronie*, VL, t. 9, s. 146.

⁴⁰ *Miasta nasze królewskie wolne w państwach Rzeczypospolitej*, VL, t. 9, s. 217.

⁴¹ *Komisje porządkowe cywilno-wojskowe, województw, ziem i powiatów w Koronie*, VL, t. 9, s. 146.

⁴² Tamże, s. 147.

⁴³ Tamże, s. 152.

ski⁴⁴. Na komisarzy duchownych wybrano natomiast: Jana Kantego Lenczowskiego sufragana lubelskiego, Krzysztofa Bogoria Skotnickiego opata pokrzywnickiego oraz Wincentego Jezierskiego scholastyka kamienieckiego⁴⁵.

Postawy polityczne oraz poglądy na kwestie związane z reformami doby Sejmu Czteroletniego, znaczną część składu lubelskiej KPCW sytuowały zdecydowanie bliżej konserwatywnej części szlachty niż obozu zwanego patriotycznym. T. Dłuski negatywnie oceniał konstytucję 3 maja i złożył przeciwko niej protest⁴⁶. Podobne stanowisko zajmował J. Suffczyński, chociaż jego wątpliwości dotyczyły przede wszystkim wprowadzonej sukcesji tronu⁴⁷. K. Hryniewiecki, wcześniej blisko związany ze Stanisławem Augustem i cieszący się jego poparciem, miał być oszołomiony reformami dokonującymi się po 1788 r.⁴⁸ Z kolei A. Koźmian, który do Sejmu Czteroletniego współpracował z Czartoryskimi, w jego trakcie opowiadał się przeciwko wprowadzanym zmianom⁴⁹. W tym gronie wyróżniał się A. Radziwiński, mający 23 lata w momencie wyboru na komisarza. Był on wychowankiem Szkoły Rycerskiej, zwolennikiem majowej ustawy rządowej, a swoje stanowisko potwierdził udziałem w wojnie z Rosją w 1792 r.⁵⁰

Ustalony na sejmiku w lutym 1790 r. skład lubelskiej KPCW ulegał zmianom w toku jej działalności. Do pierwszej korekty doszło 22 września 1790 r. Wówczas to komisarze cywilno-wojskowi zdecydowali, że w związku z wyborem F. Grabowskiego na deputata lubelskiego do Trybunału Koronnego, jego miejsce zajmie Józef Lechnicki starosta podwysocki⁵¹. Kolejna rotacja na stanowiskach komisarskich miała miejsce 22 listopada 1790 r. Po wyborze na posłów do sejmu szeregi lubelskiej KPCW opuścili T. Dłuski oraz J. Suffczyński, a zastąpili ich: Andrzej Głuski miecznikowicz lubelski oraz Antoni Marchocki starosta lelowski⁵². Przed koniecznością uzupełnienia

⁴⁴ APL, Księgi grodzkie lubelskie. Relacje (dalej: KGL Rel.), 510, k. 248.

⁴⁵ Tamże.

⁴⁶ T. Dłuski, *Usprawiedliwienie się przed publicznością*, [Lublin 1791].

⁴⁷ Podobnie jak T. Dłuski był w grupie nielicznej szlachty, ale popieranej przez marszałka sejmikowego T. Suchodolskiego, która doprowadziła do tego, że w lutym 1792 r. sejmik lubelski nie podziękował królowi za przyjęcie ustawy rządowej, W. Bednaruk, *Sejmiki lubelskie w okresie stanisławowskim (1764-1794)*, Lublin 2011, s. 231-232.

⁴⁸ A. Witusik, *Hryniewiecki Kajetan*, [w:] *Słownik biograficzny miasta Lublina*, t. 1, red. T. Radzik, J. Skarbek, A. Witusik, Lublin 1993, s. 112.

⁴⁹ A. Stroynowski, *Opozycja sejmowa w dobie rządów Rady Nieustającej. Studium z dziejów kultury politycznej*, Łódź 2005, s. 91.

⁵⁰ W. Kłaczewski, *Radziwiński Antoni*, [w:] *Słownik biograficzny miasta Lublina*, t. 3, red. T. Radzik, A. Witusik, J. Ziółek, Lublin 2009, s. 245.

⁵¹ APL, KCWL, 1, k. 96v.

⁵² Prawdopodobnie pierwotnym wyborem urzędujących komisarzy byli Wojciech Bielski podstolic lubelski lub Eligiusz Miastkowski podkomorzyc pomorski. Rozważano również powołanie Józefa Trzczińskiego podczaszyca lubelskiego lub Stanisława Bielskiego szambelana JKM. Wszyscy oni wymówili się jednak od pełnienia funkcji, zastrzegając sobie pierwszeństwo w przypadku wystąpienia w przyszłości wakatów. Następnie poza wybraną ostatecznie dwójką, dyskutowano także nad nominacją dla Sylwestra Stoińskiego chorążego lwowskiego, Tamże, k. 113v; J. Kermisz błędnie uznał, że S. Stoiński zastąpił K. Hryniewieckiego, J. Kermisz, *dz. cyt.*, s. 16. Słusznie zauważył, że wojewoda lubelski jako senator aktywnie uczestniczył w trwającym sejmie, ale w prace KPCW zaangażowany był jeszcze przynajmniej do kwietnia 1792 r., natomiast S. Stoiński nigdy nie został jej członkiem, APL, KCWL, 3, k. 50; *Ordynacja osób i kadencji na 1792 r.*, [Lublin 1792], k. A.

składu komisarzy stanęli również 4 sierpnia 1791 r., kiedy to wybrali Wincentego Gałęzowskiego, regenta grodzkiego lubelskiego, w miejsce po zmarłym R. Wybranowskim⁵³.

Konstytucja z 1789 r. przewidywała 2-letnią kadencję komisarzy. Jednak termin kolejnych sejmików elekcyjnych zaplanowano dopiero na 18 sierpnia 1792 r.⁵⁴ Do szerszych przekształceń składu lubelskiej KPCW doszło wszakże już w lutym 1792 r. Zostały one wymuszone wynikiem odbytych wówczas sejmików: deputackiego oraz elekcyjnego dla sędziów ziemiańskich i granicznych. Do Trybunału Koronnego wybrany został K. L. Skarszewski. Z kolei sędziami ziemiańskimi zostali A. Koźmian, A. Głuski, J. M. Trzciański i J. Janiszewski⁵⁵. Jednocześnie członkami KPCW przestali być J. Raszowski, S. Trzciański oraz J. Jezierski. W tej sytuacji na osiem wakujących miejsc autonomiczną decyzją pozostałych komisarzy wybrani zostali: Józef Maszowski, Józef Wybranowski, Rogala Zawadzki miecznikowicz krasnostawski, Michał Zgliczyński starosta wygrodzki, Wojciech Bielski podstoli lubelski, Józef Trzciański podczaszyc lubelski, Paweł Stryeński szambelan JKM oraz Eligiusz Miaskowski podkomorzyc pomorski. Jednocześnie nie dokonano żadnych zmian w obsadzie stanowisk komisarzy duchownych⁵⁶.

Prawdopodobnie w pierwszych miesiącach funkcjonowania lubelskiej KPCW wyznaczony został komisarz wojskowy, którym był Jacek Drzewica Mikułowski. Po raz pierwszy oficjalnie na tym stanowisku występował w sierpniu 1790 r.⁵⁷ Nie wiadomo, czy pozostał na nim do końca istnienia lubelskiej KPCW, czy zastąpiono go inną osobą. Na pewno swoją funkcję zajmował jeszcze na początku września 1791 r.⁵⁸ Nie skorzystano natomiast z możliwości włączenia w skład KPCW trzech osób reprezentujących miasta. Mogło to wynikać zarówno z niechęci szlachty tworzącej komisję do przedstawicieli mieszczan, jak i z braku regulacji prawnych określających szczegóły wyborów osób z tej grupy⁵⁹. Skład ustalony w lutym 1792 r. pozostał bez zmian do końca praktycznego istnienia instytucji, co nastąpiło już w lipcu 1792 r., podczas wojny polsko-rosyjskiej, w lipcu 1792 r. Przez cały ten okres w gronie komisarzy szlacheckich stale pozostawało pięć osób: K. Hryniewiecki, J. K. K. Nieprzecki, K. Lipski, J. Wierzbicki oraz A. Radziwiński. Łącznie w pracach tej instytucji uczestniczyło 31 osób (28 szlachty oraz 3 duchownych).

⁵³ APL, KCWL, 1, k. 173v-174.

⁵⁴ „Gazeta Warszawska”, 28 V 1791, nr 43 suplement

⁵⁵ W. Bednaruk, *dz. cyt.*, s. 419; Wydaje się, że bezzasadne wątpliwości co do sposobu wyboru komisarzy cywilno-wojskowych mających zastąpić tych, którzy zostaną sędziami ziemskimi, miała KPCW krzemieniecka, AGAD, tzw. Metryka Litewska (dalej: ML), dz. VII, 174, k. 447.

⁵⁶ *Ordynacja osób i kadencji na 1792 r.*, k. A-Av.

⁵⁷ Jego podpis widnieje pod uniwersalem z 13 sierpnia 1790 r. *Odezwa do proboszczów w sprawie opisów wsi*, [Lublin 1790], nlb.

⁵⁸ 9 września 1791 r. podpisał *Ogłoszenie terminu dostarczania mąki i owsa do obozu pod Gołębiem*, [Lublin 1791]; Rola komisarza wojskowego polegała przede wszystkim na uczestniczeniu w posiedzeniach sądowych KPCW. Dziennik oraz protokół czynności ani razu nie wymieniają jego osoby. Natomiast pod dekretami orzeczonymi przez KPCW podpis składał jedynie komisarz przydujący, a tym mógł być tylko komisarz cywilny, APL, KCWL, 7, pass.

⁵⁹ Uniwersały królewskie regulujące zasady przebiegu zgromadzeń wydziałowych zaplanowanych na sierpień 1791 r. nie precyzowały tej sprawy. Być może pierwsze wybory przedstawicieli mieszkańców miast do KPCW planowano dopiero na sierpień 1792 r. Wątpliwości w tej sprawie mieli np. mieszczanie warszawscy, AGAD, tzw. ML, dz. VII, 174, k. 252.

d) Organizacja pracy

Stosunkowo liczny skład osobowy oraz szeroki zakres kompetencji, w jakie wyposażone zostały KPCW, wymagały od nich odpowiedniej organizacji pracy. Podstawowe zasady regulujące sposób działania nowych instytucji określała ustanawiająca je konstytucja z grudnia 1789 r., a także ordynacja sporządzona na pierwszym posiedzeniu lubelskiej komisji, które odbyło się 22 lutego 1790 r.⁶⁰ Zgodnie z oboma aktami KPCW miała odbywać sesje codziennie od godziny 8 do 13. Wolne od pracy były jedynie niedziele i obowiązujące wówczas święta⁶¹. Decyzje podejmowane podczas posiedzeń miały moc obowiązującą pod warunkiem uczestniczenia w nich przynajmniej trzech komisarzy. Zarówno konstytucja, jak i ordynacja stanowiły, że w mieście będącym siedzibą KPCW stale powinno przebywać czterech komisarzy. Rozwiązanie takie podyktowane było względami praktycznymi i uwzględniało przypadek choroby albo konieczność wyjazdu jednego z komisarzy⁶². W takiej sytuacji na miejscu posiedzeń musiała znajdować się osoba mogąca zastąpić nieobecnego na sesji. Złamanie tego obowiązku winowajcy groziło utratą praw publicznych na okres trzech lat⁶³.

Ordynacja lubelskiej KPCW wprowadzała podział pracy komisarzy w systemie miesięcznych kadencji. Te, planowane co roku na posiedzeniu nadzwyczajnym odbywanym 22 lutego, na kolejnych 12 miesięcy. Konieczność ustanowienia okresów, w których określone komisarze będą zobowiązani do wykonywania powierzonych im prac, nakładała konstytucja powołująca KPCW. Wprowadzała ona również zasadę, zgodnie z którą jeden komisarz powinien zasiadać w dwóch kolejnych kompletach, co miało zapewnić ciągłość pracy⁶⁴. Przeprowadzone badania wskazują, że niektóre decyzje lubelskiej KPCW odnośnie podziału na kadencje odbiegały od zasad narzuconych przez konstytucję. Dwukrotnie w czasie funkcjonowania komisji złamano konieczności zasiadania przez jedną osobę w dwóch kolejnych kompletach⁶⁵. Konstytucja oraz ordynacja nie regulowały ilości kadencji, jakie powinien odbyć każdy komisarz w ciągu roku. W praktyce starano się podzielić je proporcjonalnie. W latach 1790-1791 spośród osób, które przepracowały cały okres „od lutego do lutego”, zdecydowana większość zasiadała w trzech kompletach. Wyjątkiem był S. Trzeciński z czterema przepracowa-

⁶⁰ Zgodnie z przepisami prawnymi zachowano maksymalny, 14-dniowy termin dzielący sejmiki elekcyjne od pierwszego posiedzenia KPCW, *Komisje porządkowe cywilno-wojskowe, województwo, ziem i powiatów w Koronie*, VL, t. 9, s. 148; APL, KCWL, 3, k. 1; Tekst ordynacji lubelskiej KPCW wydał ostatnio: J. Łosowski, *Ordynacja lubelskiej Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej z 1790 roku*, [w:] *Studia z dziejów Europy środkowo-wschodniej*, red. W. Bondyra [et al.], Lublin 2018, s. 131-141.

⁶¹ Lubelska KPCW przestrzegała tych zasad. W przeszło dwuletnim okresie jej działania ani jedno posiedzenie nie odbyło się w niedzielę. Stosunkowo krótki czas trwania miały przerwy świąteczne. Np. w okresie wielkanocnym w 1790 r. zawieszenie prac KPCW odbyło się w dniach 2 – 6 kwietnia, a w 1791 r. od 22 do 25 kwietnia. Z kolei przerwa bożonarodzeniowa 1790 r. trwała jedynie od 24 do 26 grudnia, APL, KCWL, 1, k.

⁶² Co ciekawe komisarz, który chciał opuścić posiedzenie ze względu na chorobę, musiał złożyć stosowną przysięgę poświadczającą problemy zdrowotne, *Komisje porządkowe cywilno-wojskowe, województwo, ziem i powiatów w Koronie*, VL, t. 9, s. 148; APL, KCWL, 3, k. 2v (pkt. 2, 3).

⁶³ *Komisje porządkowe cywilno-wojskowe, województwo, ziem i powiatów w Koronie*, VL, t. 9, s. 148.

⁶⁴ Tamże.

⁶⁵ Komplet kończący kadencję 22 stycznia 1791 r. nie zawiera osób wspólnych z rozpoczynającymi kolejną. Sytuacji tej nie zmieniły również wprowadzone zastępstwa. Podobnie stało się w przypadku kompletu kończącego pracę 3 maja 1792 r. i następującego po nim, APL, KCWL 1, k. 1v-2, 50-51.

nymi miesiącami. Ze względu na złożenie funkcji komisarzkiej, jedynie dwa miesiące pomimo trzech zaplanowanych odbyli: T. Dłuski, F. Grabowski oraz J. Suffczyński. Na jednym przepracowanym miesiącu udział w działaniach KPCW zakończył zmarły przedwcześnie R. Wybranowski. Podobna tendencja do równomiernego rozkładania udziału w poszczególnych kompletach widoczna była w kolejnych miesiącach, aż do końca działalności lubelskiej KPCW⁶⁶.

Zwraca uwagę fakt, że w kompletach na okres od lutego 1791 r. do lutego 1792 r. czteroosobowe zespoły składały się z trzech komisarzy szlacheckich oraz jednego duchownego. Z kolei w ordynacji ustalającej obsadę na okres od początku funkcjonowania KPCW do 22 lutego 1791 r. na każdy miesiąc wskazano czterech komisarzy szlacheckich, a odrębnie na analogiczne okresy podzielono komisarzy duchownych. Podobne rozwiązanie zastosowano przy ustalaniu podziału kompletów na kadencje od lutego do sierpnia 1792 r. W efekcie w tych dwóch okresach w miejscu urzędowania komisji stale miało przebywać przynajmniej pięciu urzędników, co oznaczało, że było ich więcej, niż wymagała konstytucja. Ta jednak nie precyzowała zasad zasiadania w kompletach przez komisarzy duchownych ani rozwiązań mających zastosowanie w przypadku ich nieobecności. Niestety istniejący zasób źródłowy nie pozwala na wyjaśnienie tej sytuacji, szczególnie wobec niekonsekwencji w praktyce ustalania kompletów przez KPCW. Pomimo różnej liczby komisarzy, w świetle wprowadzonych podziałów, którzy mieli przebywać w miejscu posiedzeń komisji w okresach 1790-91 oraz luty-sierpień 1792 w stosunku do luty 1791-luty 1792, zasady przydzielające komisarzy duchownych do poszczególnych kadencji były analogiczne jak w przypadku urzędników szlacheckich. Dzielono je proporcjonalnie, a każdy przedstawiciel duchowieństwa został zobligowany do uczestnictwa w pracach KPCW przez cztery miesiące w okresie od lutego 1790 do lutego 1791 r. oraz dwa miesiące w okresie od lutego do sierpnia 1792 r.⁶⁷

Organizacja pracy w systemie kadencyjnym nie była jedynym rozwiązaniem stosowanym przez lubelską KPCW w celu uproszczenia i przyspieszenia wykonywania powierzonych jej zadań. Szereg czynności wymagających aktywności na obszarze całego województwa lubelskiego komisarze realizowali wprowadzając personalny podział z uwzględnieniem kryterium granic parafialnych⁶⁸. Czasami angażowano mniejszą liczbę osób, delegując do wykonania określonych zadań jednego lub kilku komisarzy. Tak też stało się 26 maja 1790 r., kiedy do rewizji dymów wybrani zostali: T. Dłuski, J. K. Lenczewski, A. Koźmian, W. Jezierski, K. Lipski, J. Raszowski⁶⁹. Z kolei do przeprowadzenia lustracji wojska znajdującego się w województwie lubelskim 22 września 1790 r. wskazany został J. Suffczyński⁷⁰. Natomiast 14 grudnia 1791 r. porządkowanie ksiąg ziemiańskich oraz akt sejmikowych powierzono: J. Lechnickiemu, J. Głuskiemu oraz A. Marchockiemu⁷¹. Wszelkie decyzje dotyczące podziału obowią-

⁶⁶ Tamże.

⁶⁷ *Ordynacja osób i kadencji na 1792 r.*, k. A-Av.

⁶⁸ Jednemu komisarzowi przypadało zazwyczaj kilka parafii, APL, KCWL 1, k. 9.

⁶⁹ Pierwotnie zastanawiano się nad wyznaczeniem ośmiu komisarzy, Tamże, k. 58v; Przeprowadzenie lustracji zostało zlecone przez koronną Komisję Skarbową 20 maja 1790 r., zob. Tamże, k. 55.

⁷⁰ Tamże, k. 97; Po odejściu J. Suffczyńskiego z KPCW jego obowiązki w dniu 26 marca 1791 r. przejął J. Wierzbicki, Tamże, k. 147.

⁷¹ Wykonywanie wyznaczonych prac mieli rozpocząć 17 grudnia 1791 r., APL, KCWL, 3, k. 105.

ków podejmowano na sesjach nadzwyczajnych w głosowaniu tajnym, z udziałem większości członków lubelskiej KPCW⁷².

Od początku istnienia lubelskiej KPCW problemem okazało się znalezienie jej stałej siedziby. Ustawodawcy nie wskazywali w tym zakresie żadnych rozwiązań. Wiadomo, że pierwsze posiedzenie odbyło się na ratuszu miejskim, ale w dłuższej perspektywie nie było możliwości korzystania ze znajdujących się tam pomieszczeń, ponieważ zajmował je Trybunał Koronny oraz sądy ziemskie⁷³. Tymczasem lubelska KPCW potrzebowała lokali na miejsce posiedzeń, izbę sądową, archiwum oraz kasę do przechowywania zgromadzonych finansów. W związku z tym 9 marca 1790 r. wystosowała do Komisji Wojskowej list z prośbą o uzyskanie w Komisji Skarbowej Koronnej zgody na korzystanie z Pałacu Potockich, przekazanego w 1789 r. przez Jana Potockiego na rzecz Rzeczypospolitej⁷⁴. Niestety petycja nie znalazła uznania w oczach adresatów⁷⁵.

Kolejne starania lubelska KPCW podjęła 24 marca 1790 r. W liście skierowanym do Komisji Skarbowej Koronnej zwracała uwagę, że nie dysponuje środkami na wynajęcie pomieszczeń, a w związku ze zbliżającą się reasumpcją Trybunału Koronnego dłużej nie będzie mogła korzystać z lokali w ratuszu miejskim. Komisarze cywilno-wojskowi jednocześnie ponowili prośbę o przekazanie pałacu Potockich na potrzeby kierowanej przez nich instytucji⁷⁶. Niestety 22 kwietnia otrzymali odpowiedź odmowną z informacją, że proponowana lokalizacja została przeznaczona na inne cele⁷⁷. W tym czasie trwała już kadencja Trybunału Koronnego i lubelska KPCW zapewne została zmuszona do opuszczenia ratusza. W kolejnych miesiącach na podstawowe potrzeby wynajmowano pomieszczenie w bliżej nieokreślonym miejscu⁷⁸. Zgromadzone finanse przechowywano natomiast w skarbcu klasztoru ojców dominikanów⁷⁹. Takie rozwiązanie sytuacji było kosztowne⁸⁰ i mało funkcjonalne, szczególnie od końca 1790 r., kiedy KPCW stała

⁷² Np. czternastu komisarzy uczestniczyło w wyborach komisarzy do lustrowania dymów w maju 1790 r., APL, KCWL, 1, k. 58v.

⁷³ Lubelska KPCW twierdziła, że władze Lublina nie są w stanie zapewnić jej żadnej innej siedziby, Tamże, k. 18v; Podobne problemy miały również inne komisje. KPCW ziemi czerskiej nie mogła znaleźć w Czersku żadnego miejsca na siedzibę i już w lutym 1790 r. zdecydowała się na przeniesienie do Warki, AGAD, AKP, XV 85/6, s. 242; W Grodnie KPCW również do lutego 1790 r. nie mogła znaleźć siedziby, w związku z czym w instrukcji poselskiej przygotowanej na sejmiku grodzieńskim zapisano, że należy podjąć starania o przekazanie „starego zamku” na potrzeby KPCW, *Lietuvos didžiosios kunigaikštystes seimelių instrukcijos (1788-1790)*, oprac. R. Jurgaitis, A. Stankevič, A. Verbickienė, Wilno 2015, s. 124.

⁷⁴ Komisja Skarbowa Koronna przeznaczyła go wcześniej na skład skór. Lubelska KPCW zwracała uwagę, że na ten cel latwo będzie znaleźć inne miejsce, dogodniejsze również dla mieszkańców Lublina. Pałac Potockich znajdował się na Krakowskim Przedmieściu, w obszarze ściśle zabudowanym, a umieszczenie w sąsiedztwie składu skór było kłopotliwe ze względu na specyficzny zapach, jaki wydobywał się z niego, APL, KCWL, 1, k. 12-12v.

⁷⁵ Komisja Wojskowa odmówiła podjęcia jakichkolwiek działań sugerując nawiązanie bezpośredniego kontaktu przez KPCW z Komisją Skarbową Koronną, Tamże, k. 17.

⁷⁶ Tamże, k. 19.

⁷⁷ Tamże, k. 37v.

⁷⁸ Jego wyposażenie nie było zapewne dostosowane do potrzeb KPCW. Konieczny był nawet zakup krzesel, co w 1790 r. kosztowało 207 złp. Za dwie szafy do przechowywania dokumentacji zapłacono 124 złp. Ponadto kupiono ceratę, szczołkę oraz nożyczki, co kosztowało 27 złp. i 15 gr., APL, Księgi Ziemskie Lubelskie (dalej: KZL), 186, k. 11; APL, KCWL, 1, k. 136v.

⁷⁹ Nie wiadomo kiedy nawiązano porozumienie z lubelskimi dominikanami. Na pewno zgromadzone fundusze składano w ich skarbcu przynajmniej od stycznia 1791 r., Tamże, k. 130, 143.

⁸⁰ KPCW dominikanom z tego tytułu płaciła 1000 złp. rocznie, APL, KZL, 186, k. 11.

się pośrednikiem w przekazywaniu rekrutów do oddziałów wojskowych, co odbywało się w Lublinie. Z tego powodu w lutym 1791 r. podjęto kolejną próbę uzyskania zgody Komisji Skarbowej Koronnej na zajęcie pomieszczeń w pałacu Potockich⁸¹. Podobnie jak i poprzednio nie uzyskano jednak zgody na takie rozwiązanie i do końca istnienia korzystano z wynajmowanego lokum.

Istotną rolę w funkcjonowaniu i organizowaniu pracy KPCW odgrywała dokumentacja. Prowadzono trzy rejestry sądowe, a także diariusz i protokoły posiedzeń komisji⁸². W związku z tym konieczne stało się zatrudnienie personelu pomocniczego. W archiwum pracowali regent, wiceregent, kancelista oraz manualista. Pierwszy kierował kancelarią, odpowiadał za prowadzenie archiwum, być może zarządzał również kasą KPCW. Drugi pełnił funkcję zastępcy. W związku z dużą ilością pracy od 1791 r. wspierali go kancelista i manualista, powołany do przepisywania określonych tekstów⁸³. Pierwsze stanowisko od 23 lutego 1790 r. zajmował A. Głuski, a po jego nominacji w listopadzie 1790 r. do ścisłego składu komisji, regentem został Jan Janiszewski⁸⁴. Od początku istnienia lubelskiej KPCW funkcję wiceregenta wykonywał niejaki Dębowski, natomiast kancelistą był Adam Gardziński⁸⁵. W praktyce funkcjonowania kancelarii KPCW, podobnie jak to miało miejsce w przypadku komisji innych województw, co zauważył już J. Łosowski, nie prowadzono zalecanych w treści instrukcji z 1790 r. odmiennych 19 ksiąg rzeczowych⁸⁶. Od początku istnienia instytucji prowadzono diariusz czynności, w którym odnotowywano treść wydawanych rozporządzeń, ilość napływających petycji, skarg, zażaleń, rozszdżonych spraw. Zachowana do dziś księga kończy się 12 sierpnia 1791 r.⁸⁷ Jednocześnie przez cały okres funkcjonowania lubelskiej KPCW utrzymywano protokół czynności, gdzie zamieszczano treść decyzji podejmowanych w trybie sądowym, zazwyczaj w odpowiedzi na memoriały składane przez mieszkańców⁸⁸. W dwóch odrębnych rejestrach zapisywano wyroki w sprawach cywilno-wojskowych⁸⁹ i ekonomicznych⁹⁰.

W końcu lutego 1790 r. wszyscy mieszkańcy Lublina mieli możliwość uzyskania informacji o ukonstytuowaniu się KPCW. Treść ordynacji zawierająca podstawowe ustalenia dotyczące organizacji pracy komisarzy, a także powtarzająca uprawnienia

⁸¹ Tym razem pismo skierowano do T. Dłuskiego, byłego członka lubelskiej KPCW, który w 1790 r. został posłem na sejm. Komisarze prosili go o wpłynięcie – wraz z pozostałymi reprezentantami województwa lubelskiego zasiadającymi w ławach poselskich – na członków Komisji Skarbowej Koronnej, tak żeby ci zmienili swoją wcześniejszą decyzję, APL, KCWL, 1, k. 136v.

⁸² W skład rejestrów sądowych wchodziły: 1. spraw cywilno-wojskowych, 2. ekonomiczny dla spraw porządkowych i handlowych, 3. *Directi mandati* dla spraw o naruszenie bezpieczeństwa komisarzy i personelu pomocniczego, APL, KCWL, 3, k. 3.

⁸³ Szerzej na temat organizacji kancelarii KPCW oraz prowadzonej w nich dokumentacji pisze: J. Łosowski, *Acta komisji porządkowych cywilno-wojskowych*, [w:] *Dyplomatyka staropolska*, red. T. Jurek, Warszawa 2015, s. 326.

⁸⁴ APL, KCWL, 1, k. 2, 121.

⁸⁵ Wiceregent otrzymywał 1000 złp. Rocznego wynagrodzenia, natomiast kancelista 300 złp. za ten sam okres czasowy, APL, KZL, 186, k. 11; APL, KCWL, 1, k. 165v.

⁸⁶ J. Łosowski, *Acta komisji porządkowych...*, s. 326-327.

⁸⁷ APL, KCWL, 1, k. 175.

⁸⁸ APL, KCWL, 3.

⁸⁹ APL, KCWL, 7.

⁹⁰ APL, KCWL, 8.

przypisane jej przez konstytucję z 1789 r., została ogłoszona publicznie przez woźnego przysięgłego Franciszka Lewandowskiego na rynku miejskim. Postanowiono również podać ją do druku⁹¹. W kolejnych miesiącach funkcjonowania, KPCW podejmowane decyzje ogłaszała za pośrednictwem proboszczów, którzy mieli odczytywać przekazane im uniwersały. Nawiązano również współpracę z magistratem lubelskim⁹². Dzięki temu najprostszym sposobem uzyskania informacji o działaniach lubelskiej KPCW, przez mieszkańców Lublina niebędących przedstawicielami samorządu miejskiego, było udanie się na rynek miasta lub wysłuchanie ogłoszeń w jednej z dwóch miejscowych parafii: w kościele św. Michała Archanioła, albo św. Mikołaja na Czwartku⁹³.

Funkcjonowanie KPCW przerwała wojna polsko-rosyjska w 1792 r. Ostatnie odnotowane posiedzenie odbyło się 19 lipca, a następnie przebieg wydarzeń na froncie musiał spowodować zawieszenie prowadzonych czynności. Prawdopodobnie było to zaskoczeniem dla samych komisarzy, którzy jeszcze na 2 sierpnia planowali rozpatrywanie pewnych spraw sądowych⁹⁴. Do idei komisji cywilno-wojskowych powrócono w 1793 r. podczas sejmiku grodzieńskiego. Nawiązywała do nich także administracja lokalna insurekcji kościuszkowskiej, co świadczy o sprawnym działaniu KPCW w latach 1789-1792⁹⁵.

3. Zakończenie

Komisje cywilno-wojskowe były terytorialnymi instytucjami administracyjno-samorządowymi kierowanymi przez szlachtę z udziałem duchowieństwa. Szeroki zakres kompetencji sprawił (doprowadził do tego), że otrzymały one duże pole do podjęcia różnorodnych działań, przy czym ich uprawnienia w stosunku do miast królewskich, zostały mocno ograniczone po ustanowieniu Komisji Policji. Wybory komisarzy dokonywane na sejmikach, sprawiały że obsada personalna nowych instytucji pozostawała w gestii lokalnej szlachty. Dominujące w województwie lubelskim nastroje konserwatywne znalazły odzwierciedlenie w wynikach głosowania przeprowadzonego na sejmiku w lutym 1790 r. W rezultacie KPCW Ziemi Lubelskiej i Powiatu Urzędowskiego została zdominowana przez osoby dystansujące się od kierunku reform obranego na Sejmie Czteroletnim, które nowe instytucje miały wykonywać w terenie. Sprawnie radzono sobie natomiast z koniecznością uzupełnień składu wybranego w założeniu na 2 lata. Obejmowanie różnych innych funkcji przez komisarzy spowodowało, że przed upływem kadencji kilkakrotnie dokonywano zmian, które jednak zasadniczo nie zmieniły konserwatywnego stanowiska KPCW, rzutującego na relacje z magistratem lubelskim oraz instytucjami centralnymi.

Formalne rozwiązania zastosowane przez komisarzy w celu organizacji pracy określała ordynacja przyjęta w początku istnienia KPCW. Wypracowany system kadencyjny gwarantował sprawność działania, co było szczególnie istotne w przypadku in-

⁹¹ APL, KCWL, 3, k. 6v.

⁹² Zazwyczaj obligowano księży do przynajmniej trzykrotnego odczytania treści uniwersału, po mszy świętej w niedzielę oraz święta, Np. APL, KCWL, 1, k. 4, 6; Magistrat niektóre rozporządzenia lubelskiej KPCW za pośrednictwem woźnego ogłaszał na rynku miasta, przedmieściach, Podzamczu oraz na ulicy Panny Marii, Tamże, k. 12.

⁹³ J. Chachaj, *Rozwój struktur parafialnych na obszarze Lublina do połowy lat 70. XX wieku*, [w:] *Lublin. Historia dzielnic. W 700. rocznicę lokacji miasta*, red. J. Chachaj, H. Mącik, D. Szulc, Lublin 2017, s. 12-13.

⁹⁴ APL, KCWL, 3, k. 142-142v.

⁹⁵ J. Łosowski, *Akta komisji porządkowych...*, s. 325.

stytucji obsadzonej w głównej mierze szlachtą urzędniczą z województwa lubelskiego, a odbywającą posiedzenia w Lublinie. Ilość zadań, jakie komisarze mieli zrealizować, wymagała dużych nakładów czasu i częstych wizyt w mieście stołecznym. Wypracowanie podziału na czteroosobowe komplety odbywające miesięczne kadencje, pozwalało na ciągłość prac, umożliwiało rotację wśród komisarzy przebywających w Lublinie i zapobiegało ewentualnemu paraliżowi działalności instytucji. Równie istotnym rozwiązaniem, świadczącym o chęci wprowadzenia w życie jak najbardziej pragmatycznych metod, było przypisanie komisarzy do okręgów parafialnych, co z kolei miało zapewnić skuteczność prac w terenie. Trudności ze znalezieniem gmachu w stolicy województwa lubelskiego, w którym KPCW mogłaby odbywać posiedzenia, nie wpłynęło negatywnie na organizację pracy. Nieliczne odstępstwa od postanowień zawartych w ordynacji, świadczą o trafności przyjętych rozwiązań i ich praktycznej skuteczności. Wypracowane w pierwszych tygodniach istnienia KPCW metody pracy nie zostały zasadniczo zmienione do końca funkcjonowania instytucji, chociaż dochodziło w tym czasie do wielu zmian personalnych w gronie komisarzy.

REFERENCES - BIBLIOGRAFIA

Sources:

Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Królestwa Polskiego: sygn. 149, 151, 232, XV 85/6.

Archiwum Główne Akt Dawnych, tzw. Metryka Litewska: dz. VII, sygn. 174.

Archiwum Państwowe w Lublinie, Komisje cywilno-wojskowe lubelskie: sygn. 1, 3, 7, 8.

Archiwum Państwowe w Lublinie, Księgi grodzkie lubelskie. Relacje: sygn. 510.

Archiwum Państwowe w Lublinie, Księgi miasta Lublina, Consularia: sygn. 253.

Archiwum Państwowe w Lublinie, Księgi Ziemskie Lubelskie: sygn. 186.

Dłuski T., *Usprawiedliwienie się przed publicznością*, [Lublin 1791].

„Gazeta Warszawska”, 28 V 1791, nr 43 suplement.

Odezwa do proboszczów w sprawie opisów wsi, [Lublin 1790].

Ogłoszenie terminu dostarczania mąki i owsa do obozu pod Gołębiem, [Lublin 1791].

Ordynacja osób i kadencji na 1792 r., [Lublin 1792].

Lietuvos didžiosios kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788-1790), oprac. R. Jurgaitis, A. Stankevič, A. Verbickienė, Wilno 2015.

Łosowski J., *Ordynacja lubelskiej Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej z 1790 roku*, [w:] *Studia z dziejów Europy środkowo-wschodniej*, red. W. Bondyra [et al.], Lublin 2018, s. 131-141.

Volumina Legum, t. 9, wyd. Akademia Umiejętności, Kraków 1889.

Studies:

Bednaruk W., *Sejmiki lubelskie w okresie stanisławowskim (1764-1794)*, Lublin 2011.

Chachaj J., *Rozwój struktur parafialnych na obszarze Lublina do połowy lat 70. XX wieku*, [w:] *Lublin. Historia dzielnic. W 700. rocznicę lokacji miasta*, red. J. Chachaj, H. Mącik, D. Szulc, Lublin 2017, s. 7-22.

Czaja A., *Między tronem, butawą a dworem petersburskim. Z dziejów Rady Nieustającej 1786-1789*, Warszawa 1988.

Gordziejew J., *Komisje Porządkowe Cywilno-Wojskowe w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie Sejmu Czteroletniego (1789-1792)*, Kraków 2010.

Izdebski H., *Historia administracji*, Warszawa 1997.

Jakimowicz K., *Lublin w dobie egzekucji „prawa o miastach”. Reakcja społeczeństwa i władz mia-*

sta oraz okoliczności przeprowadzenia wyborów wydziałowych w sierpniu 1791 roku, „Kolo Historii. Czasopismo afiliowane z Instytutem Historii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie”, 2013, t. 13, s. 87-98.

Kalinka W., *Sejm Czteroletni*, t. 1, Warszawa 1991.

Kądziela Ł., *Reformy administracji lokalnej podczas Sejmu Czteroletniego*, [w:] Id., *Od konstytucji do insurekcji. Studia nad dziejami Rzeczypospolitej w latach 1791-1794*, red. W. Kriegseisen, Warszawa 2011, s. 42-55.

Kermisz J., *Lublin i lubelskie w ostatnich latach Rzeczypospolitej (1788-1794)*, t. 1 – *W czasie Sejmu Wielkiego i wojny polsko-rosyjskiej 1792 r. oraz pod rządami targowicko-grodzieńskimi*, Lublin 1939.

Kłaczewski W., *Dłuski Tomasz*, [w:] *Słownik biograficzny miasta Lublina*, t. 3, red. T. Radzik, A. Witusik, J. Ziólek, Lublin 2009, s. 79.

Korzon T., *Komisje Porządkowe cywilno-wojskowe wojewódzkie i powiatowe w latach 1790-1792*, „Ateneum”, 1882, t. 7, z. 3, s. 427-455.

Korzon T., *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta: badania historyczne ze stanowiska ekonomicznego i administracyjnego*, t. 5, Kraków 1897.

Kowecki J., „Król z narodem...”. *Stanisław August na Sejmie Czteroletnim*, [w:] *Stanisław August i jego Rzeczpospolita. Dramat państwa, odrodzenie narodu. Materiały z wykładów*, red. A. Sołtys, Z. Zielińska, Warszawa 2013, s. 247-266.

Łosowski J., *Akta komisji porządkowych cywilno-wojskowych*, [w:] *Dyplomatyka staropolska*, red. T. Jurek, Warszawa 2015, s. 323-329.

Malec J., *Polska myśl administracyjna XVIII wieku*, Kraków 2008.

Ratajczyk L., *Wojsko i obronność Rzeczypospolitej 1788-1792*, Warszawa 1975.

Srogosz T., *Nowożytnie lokalne organy administracyjno-samorządowe na ukraińskich terenach Rzeczypospolitej w okresie panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego*, [w:] *Urzędy państwowe, organy samorządowe i kościelne oraz ich kancelarie na polsko-ruskim pograniczu kulturowym i etnicznym w okresie od XV do XIX wieku*, red. H. Gmiterek, J. Łosowski, Kraków 2010, s. 197-210.

Srogosz T., *Między sejmem rządzącym a inicjatywami własnymi. Działalność Komisji Porządkowych Cywilno-Wojskowych w opiece społecznej i zdrowotnej do czerwca 1791 r.*, [w:] *Między Lwowem a Wrocławiem. Księga jubileuszowa profesora Krystyna Matwijowskiego*, red. B. Rok, J. Maroń, Toruń 2006, s. 693-704.

Stroynowski A., *Opozycja sejmowa w dobie rządów Rady Nieustającej. Studium z dziejów kultury politycznej*, Łódź 2005.

Stroynowski A., „*Wieczory sejmowe*”. *Studia nad dziejami parlamentaryzmu w epoce stanisławowskiej*, Częstochowa 2013.

Szaj W., *Organizacja i działalność administracyjna wielkopolskich Komisji Porządkowych Cywilno-Wojskowych (1789-1792)*, „*Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza*”, 1976, t. 12, z. 1 (23), s. 85-102.

Witusik A., *Hryniewiecki Kajetan*, [w:] *Słownik biograficzny miasta Lublina*, t. 1, red. T. Radzik, J. Skarbak, A. Witusik, Lublin 1993, s. 111-112.

Wojakowski J., *Straż Praw*, Warszawa 1982.

Zahorski A., *Centralne instytucje policyjne w Polsce w dobie rozbiorów*, Warszawa 1959.

